

İslâm Yargı Sisteminde Kazâ ve İftâ Yetkisi Açısından Kadın

Woman in Terms of Authority of Accident and Iffa in the Islamic Judicial System

Dr. Öğr. Üyesi Taha YILMAZ

Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Fıkıh Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0001-9503-3937

ÖZET

Toplum hayatında kadın ve erkek ortak bir zeminde yaşamlarını sürdürürler. Yargı ve fetvâ alanı da bu iki cinsi gözeterek bir takım kurallar ortaya koymuştur. Yine neslin devamı ve toplumun inşasında da ikisinin birlikteliği inkâr edilemez bir gerçektir. Bu yüzden batıdan doğuya kadar her toplum kadın imgesi üzerine önemle durmuş ve onun konumuna dair bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Nitekim onun sosyal, ekonomik ve fikri hayata dair katkısı göz ardı edilemez. Bazı asırlarda kadının konumu ihmal edilmiş ve çeşitli alanlarda birtakım rolleri göz ardı olmuşsa da İslâm'ın gelişile kadın ve konumu yeniden gereken önemi kazanmıştır. Bu önem vahyin ve sünnetin kaynaklığıyla ayrıca perçinlenmiştir. Kur'ân ve sünnette de sadece kadına yönelik olan ve onun çabası sonucunda teşekkül etmiş bazı özel hükümler yer almaktadır. Bu bağlamda adaleti sağlamak için oluşturulan İslâm hukuku ilkeleri önemli olduğu kadar bu kuralları uygulayanların rolü ve konumu da her zaman önemli olmuştur. Kadının kazâ ve fetvâ yetkisi de İslâm açısından değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Nitekim bu konu da İslâm hukukçuları tarafından ayrıca bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Kadın, Yargı, Fetvâ, Hâkim.

ABSTRACT

In the life of society, men and women live on a common plane. The coexistence of the two in the continuation of the generation and the construction of society is an undeniable fact. Therefore, every society from west to east has emphasized the image of women and made some explanations about its position. As a matter of fact, his contribution to social, economic and intellectual life cannot be ignored. Although the negligence and neglect of women has been carried out in some centuries, with the advent of Islam, women and her position have gained importance again. This importance is further riveted by the sources of revelation and sunnah. In the Quran and Sunnah, there are some special provisions only for women and formed as a result of his efforts. In this context, the principles of Islamic law created to ensure justice have always been important as well as the role and position of those who apply these rules. The authority of a woman in jurisdiction and fatwa is also a phenomenon that should be evaluated in terms of Islam. As a matter of fact, this issue was also subjected to an additional evaluation by Islamic jurists.

The Duty of Women for Accident and Forbearance in Terms of Islamic Law In the history of Islam, there have been occasional harsh debates about whether a woman will be officially a judge (Judge-Judge) or a fatwa as a mufti. In addition to those who declared that a woman could be a judge and a mufti, there were also those who objected. As a matter of fact, those who have been officially in the office of judge throughout history have been appointed from among men. This traditional custom in practical life did not positively support the fact of women being a mufti and a judge. This factual fact, experienced in practical life before women, has turned into a social perception rather than a gender. Therefore, the obstacle to the absence of women in these positions has been the common tradition in the society rather than gender and scientific capacity. Fiqh schools, which generally approach the subject in the context of the emotionality of women, argued that women cannot be judges, especially in criminal cases. They declared that he could not perform this duty due to the fact that he was affected by the tears of the enemies during his judgment, and his psychological structure during pregnancy and other special situations. According to them, being a man is both permissible and the condition of being a good judge.

In this context, when we consider the issue, with the advent of Islam, the misinformation existing in the society about women was corrected, and Islam stated that women also address divine rhetoric in the sight of Allah equally with men. It is emphasized that superiority is not in gender but superiority is in taqwa and righteous deeds. In this context, fiqh continues its continuous development in life. As a matter of fact, women, who are a member of life, make a great contribution to this field and continue to contribute to its positive development. It is stated in the book and the sunnah, which are the two basic sources of Islam, that she has rights as well as some responsibilities that concern her, and that she will exercise her own free will about these rights.

Keywords: Law, Woman, Judiciary, Fatwa, Judge.

GİRİŞ

İslâm'da yargı görevi hassas ve yüce bir konumda olup uzun bir zaman sürecinde teşekkül etmiştir. Onun çekirdek olarak ilkeleri ve uygulama alanı nübüvvetin ilk yıllarına dayanır (İbn Seyyide, 2000: 19-40; Berki, 1902: 9-10; Ayar, 2014: 25-26; Eraslan, 2009: 4). Adalet ve insaf ölçülerinde yıllarca sadece mensupları arasında hüküm vermekle kalmamış aynı zamanda inanç olarak farklı olan insanlara da çözüm yolu üretmiştir (İbn Kayyim, 1995: 1/23-25). Bu bağlamda İslâm, kendinden önceki zaman diliminde yerleşmiş olan cinsiyet endeksli değil de kadın erkek fark etmeksizin insan olma vasfı üzerinde durarak “*erkek ve kadın, kim inanarak iyi bir amel işlerse, biz ona güzel ve hoş bir yaşam nasip eder ve onun emeğini zayi etmeyiz*” (en-Nahl, 16/97) çerçevesinde bir bakış sürdürmüştür.

Durum bu olmakla birlikte İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber “*velâyet-i kübrâ*” olan devlet başkanlığı ve yargı görevini birlikte yürütürdü. Dolayısıyla yürütme (icra), yasama (teşri') ve yargı (kaza) görevi tek mercide toplanmıştı. Kendinden sonraki hilafet makamını üstlenen halifeler ve devlet yönetiminde bulunan valiler de hemen hemen aynı metodu takip etmişlerdi. Fakat zamanla devlet işlerinin çoğalmasıyla birlikte yöneticiler birtakım görevlerini vekâleten bazı makamlara tevdi ettiler. Bu görev dağılımının Hz. Ömer döneminde olduğu rivayet edilir. Hz. Ömer kaza vazifesi için müstakil kadılar tayin ederek velayet-i amme adına bu görevi onlara bırakmıştır (Kâsânî, 1988: 9/117; Berki; 1962: 10-11; Bilmen, 1970: 8/210; Atar, 1991: 19-20; Uslu 2018: 63; Demir, 2011: 55). Daha sonra Abbasiler döneminde de Kazı'l-Kuzat müessesesi teşkil edilmiş ve Osmanlı döneminde ise bu vazife Kazaskerlere verilmiştir (Berki, 1962: 13). Bu yüzden de devletin fonksiyonları, yürütme (icra), yasama (teşri') ve yargı (kaza) olmak üzere üç başlık altında toplandı ve yargı görevi de devlet başkanı tarafından tayin edilen kadılara (hâkimlere) verildi.

Bu çerçevede yargı görevinde bulunacak kişiler için üstlendikleri sorumluluğun büyüklüğünden dolayı da ayrıca birtakım şartlar öne sürmüştür. Çünkü yargı, işlev olarak insanlar arasında meydana gelen çekişmeli vakialarda hüküm vererek toplum hayatında büyük bir görev icra etmektedir (Centel, 1996: 28; Atar, 113; Avcı, 2016: 35).

Hz. Ömer Musa el- Eş'ari'ye yazdığı mektupta yargı açısından şu ilkeleri gözetmesini istemektedir. Üstlenilen yargı görevinin Allah'ın bir emri olduğu ve davalarda hasımlar arasında hâkim, hüküm verirken daha önce yaşanan davalara kıyas edilerek ve gereken tahkikat yapılarak, adaletle hüküm verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öyle ki; zayıf olanlar adaletten ümidini kesmesin, güçlü olanlar da bir iltimasın olacağı kanaatine kapılmasın (Hamidullah,1995: 284-320; Kılınç, 2017: 168; Şen, 2017: 519). Burada da görüldüğü gibi İslâm tarihinde daha çok yargı görevinde bulunacak kişiler hakkındaki ilkeler üzerinde durulmuş ve verilen kararların adil olması istenmiştir.

Bununla birlikte “*Kitabu'l-kadâ veya Edebu'l-Kâdi*” bölümlerinde (İnalcık, 2012: 73; Ortaylı, 2015: 20; Yıldırım, 2012: 34;) hâkimler için birtakım özellikler de zikr edilmiş olup bunları şu şekilde saymak mümkündür. Buluş, akıl, zükûret (erkeklik), iman, mürûet (kişilikte saygınlık), adalet, rüşt ve içtihat için sahip olunacak hukuk bilgisi gibi özellikler öne sürülmüştür (İbn Abidin; 1985: XII/128; Seyyid Sabık, 1985: 3/306, 308; Zühaylî, 1994: 6, 744-745). Bu ilkeler ya Kur'ân ve sünnet yoluyla ya da birtakım fakihlerin içtihadıyla belirlenmiştir. Fakihler bir kısmı hakkında görüş birliğine varmış, bir kısmı hakkında ise ihtilaf etmişlerdir. Bu ilkeler günümüzde de

ehliyet ve amme hukuku açısından bir takım değişimlere uğramıştır. Örneğin hâkimlik ve milletvekili veya bazı diğer özel görevler için muayyen yaş şartı getirilmiştir. Fukahâ arasında vuku bulan içtihat ve ihtilaf neticesinde İslâm kaza tarihinde kadınlara kaza görevi tevdi edilmediği görülmektedir (Berki, 1960: 21; Hacı Zihni Efendi, 1982: 24-67). Fetvâ makamı da zamanla kurumlaşmış ve Osmanlı döneminde Meşihat-ı İslâmiyye (Şeyhülislâmlık) müessesesi olarak toplumda tezâhür etmiştir (Eraslan, 2009: 4). Günümüzde de din ve yargı kurulları oluşturularak içtihat müessesesi çalıştırılmaktadır. Bu kurumların ferdi üyeleri de içtihat yapmaktan ziyade var olan ilke ve kurallar çerçevesinde görevlerini icra etmektedirler.

Bu çerçevede fıkıh hayatın içinde devamlı olarak gelişimini sürdürmektedir. Nitekim toplumun bir ferdi olan kadın da bu alana çok büyük katkılar sunmakta ve onun olumlu gelişimine büyük pay sağlamaya devam etmektedir. İçtihat ve fetvâ kurumları da toplumda meydana gelen değişim ve gelişimden nasibini almakta olup hayatın içindeki varlığını sürdürmektedir. Bu yüzden biz de hayatın normatif yönünü ilgilendiren yargı ve üyeleri arasında kadının konumunu, kazâ ve fetvâ'da bulunma yetkisini İslâm hukuku bağlamında ele aldık. Ayrıca kazâ ve fetvâ kavramlarını da bir değerlendirmeye tabi tutarak aralarındaki farklılara da değinmeye çalıştık.

1. Kazâ (Yargı) ve Fetvâ Kavramlarının Sözlük ve İstılâhî Anlamları

“Kazâ veya kadâ” Arapça kökenli olup mastar manalı memdud bir isimdir. Aslı “Kadayun” şeklindedir. Çoğul hali ise “akdiyetün” dür. Bu kelime “kadâ” fiilinden türetilmiş bir kelime olarak Arapçada farklı anlamlarda kullanılmaktadır (İbn Manzur, 15/186). İstılâhî olarak ise “hüküm ve hâkimlik” anlamlarına gelmektedir. Adaleti dağıtan teşkilat ve bu teşkilatın tüm işleyişini ifade etmektedir. Adliye teşkilatı kapsamında ise mahkemeler, hâkimler ve muhakeme usulü, hâkimin hükmü, mahkeme kararı gibi kavramlar kastedilir (Kâsânî, 2015: 7/1-5; Mecelletü'l- Ahkamü'l- Adliyye, 1303: 1784, 1786; Atar, 2013: 397; Çeliker, 2005: 51). Kazâ görevini yüklenen kâdî (hâkim) da taraflar arasında meydana gelen dava ve çekişmeleri usulüne göre bağlayıcı bir kararla çözüp sonuçlandırır (Ferhûn 1987: I/8; İbn Âbidîn, 1996: 4/411). Hâkimin verdiği karara “kazâ”, kararın dayanak ve gerekçesine “tarîk-ı kazâ”, hâkimin yargılama anında uyması gereken kurallara “*edebü'l-kâdî*”, davaların dinlenip karara bağlandığı mekânlara “*mahkeme, meclisü'l-kazâ, meclisü'l-hüküm*” denir (Atar 2002: 25/114; Bilmen 1978: 8/204-205).

“Fetvâ” sözcüğü ise sözlükte “*delikanlı, yiğit*” anlamlarına gelerek “*fetâ*” kelimesinden türetilmiş olup çoğul hali de “*fütyâ veya fetâvâ*” şeklindedir (Zamahşeri, 1998: 2/8; Atar, 1995: 12/486). Türkçe karşılığı da “*bir olayın hükmünü açıklayan, hükmünü koyan veya güçlükleri çözen kuvvetli cevap*” anlamlarına gelmektedir (Karahisari 1980: 2/109; Atar 1995: 12/486). İstılâhî anlamı ise sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verilen cevap veya ortaya konulan hüküm demektir (el-İsfahâni 1986: 561; İbn Manzur 1997: 10/181; Bilmen 1978: 1/246, 253). Bu bağlamda fikhî bir konuda fetvâyâ yetkili kişilerden soru sormaya “*istiftâ*”, fetvâyı isteyene yani soru sorana “*müsteftî*”, problemin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmaya “*iftâ*”, fetvâyı verene “*müftî*” kendisi ile fetvâ verilen görüşe de “*müftâ bih*” denir. Fetvâ verirken müftünün ve fetvâ isterken müsteftinin bilmeleri ve uymaları gereken usul ve kaidelere “*âdâbü'l-müftî, âdâbü'l-fetvâ, resmü'l-müftî*” adı verilir (Nemiri, 1397: 19; Eşkâr, 2004: 51; Bilmen, 1978: 1/246; 8/206, 253; Ayar, 2014: 21-22). Bu bağlamda fikhî metinlerde kast edilen müftülük makamını üstlenecek kişilerin ilmi bakımdan birçok özelliği kendisinde barındırması gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla günümüzdeki “*iftâ*” makamı ise mecâzi olarak görülmektedir. Çünkü müftü, din konusunda insanları

aydınlatırken ve hükümleri haber verirken, Allah'a niyabet etmektedir. Onların üstlenmiş oldukları bu görev, peygamberlerin üstlenmiş oldukları risalet hizmetine benzetilmiş ve bu görevi üstlenen şahıslarda ehliyet, ilmi ve ahlâkî özelliklerin bulunması yanında bir de bu kişilerin içtihat yapabilme kabiliyetine sahip olmaları istenmiştir (Zuhaylî, 1993: 95; Nevevî, 1988: 44-70; Koşum, 2004: 31-49). Bu çerçevede fetvâ faaliyeti uzun bir sürece yayılarak günümüze kadar gelmiştir.

Adalet kelimesine gelince عدل kökünden türeyen soyut bir isimdir. Sözlükte; düzeltmek, eşit ve muadil olmak, dengede tutmak, tartmak anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, 11/430). Terim olarak da hak ve hukuku gözetme ve yerine getirme, ifa etme anlamlarında kullanılmıştır. (Karaman, 1/343-344).

Kazâ kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de farklı varyantlarıyla geçmektedir. *“Rabbin tarafından belirli bir süre tanuma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi...”* (eş-Şûrâ, 42/14) *“...Ölümüne hükmettiğimizde...”* (es-Sebe, 34/14). *“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve ana babanıza iyi davranmanızı emretti...”* (el-İsrâ, 17/23). *“...Bunun üzerine Musa ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu...”* (el-Kasas, 28/15). *“Müminlerden öyleleri var ki; Allah ile yaptıkları ahide sadakat gösterdiler; böylece onlardan kimi adağını gerçekleştirip kimi de beklemektedir...”* (el-Ahzâb, 33/23). *“Namazı bitirince, otururken ve yatarken Allah'ı anın...”* (en-Nisâ, 4/103). *“Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah'ı anın...”* (el-Bakara, 2/200). *“Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaklar.”* (el-Hicr, 15/66). *“Biz kitapta İsrailoğulları'na şöyle bildirmiştik. Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.”* (el-İsrâ, 17/4) *“Derken onları yedi gök olarak iki günde yaratmış...”* (el-Fussilet, 41/12). *“Zeyd onu boşayıp onunla ilişkisini kesince...”* (el-Ahzâb, 33/37). *“sana vahyi tamamlamadan Kur'an-ı okumada aceleci davranma ve Rabbin ilmimi artır de.”* (Tâ-Hâ, 20/114). *“Hayır! İnsan, Allah'ın emrettiğini yapmadı.”* (el-Abese, 80/23).

Kur'ân-ı Kerim'de kazâ kelimesinin *“ölüm, öldürme, ifa etme, yerine getirme, ödeme, haber verme, güç yetirme, ilişkide bulunma, bir işi yapma”* anlamlarında kullandığını görmekteyiz (Taberî, 2008: 11/24; Kurtubî, 2006: 14/278, 160; 13/261; 2/431; Âlûsî: 2005, 20/45, 2/168; 4/64; Neseî, 2016: 4/90). Bütün bu manalar *“Kazâ (yargı)”* anlamına yakın minvaldedirler. Yargı faaliyetinde bulunan hâkim, Kur'ân ve sünnette yer alan birtakım ilkelerle hüküm vererek tarafların arasını ayırır ve onları bir takım işleri yapmakla veya yapmamakla sorumlu tutar (İbn Ebü'd- Dem, 1987: 28). Bu da hüküm verme ve sorumlu tutmak anlamına gelmektedir. Hâkim naslara dayanarak akli ve mantıki çerçevede verdiği hükümle hasımların arasını ayırır ve çatışma veya anlaşmazlıkları bitirir (İbn Âbidîn, 1966: 5/352; Mevsilî, 2015: 2/82; İbn Ferhûn, 2011: 1/12; Şirbînî, 1994: 4/372; İbn Manzûr, 12/141-142). Nitekim bu hükümler de nefis, din, nesil, akıl ve mal konusunda olup onların korunmasına yönelik bir takım hususlardır (Şâtîbî, 2008: 2/10).

Fetvâ kelimesi ise Kur'ân'ı Kerim'de türevleriyle dokuz yerde geçmektedir. Hakkında bilgi edinmek, istenilen bir mevzuda görüş sorma veya görüş bildirme, soru sorma veya rüyayı yorumlama gibi anlamlarda kullanılmıştır (en-Nisâ, 4/127; 176; el-Kehf, 18/22; en-Neml, 132; es-Saffat, 37/11, 149; Yusuf; 12/41, 43, 46). Bu ayetlerde hilal, sadaka, haram aylar, içki- kumar, yetimler, kadınların özel halleri, yeme-içme, kıyamet, ganimet, ruh, Zülkarneyn gibi mevzularda sorulan sorulara cevaplar verilmiştir (el-Bakara 2/189; 2/219; 2/217; 2/220; 2/222; el-Maide 5/4; el-A'raf 7/187; el-Enfâl 8/1; el-İsrâ 17/85; el-Kehf 18/83; en-Nisâ 127; Yusuf 12/43).

İslâm dininin birinci kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim yargı fonksiyonunu ve hâkimin işlevini şu prensiplerle açıklamaktadır. *“Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”* (en-Nisâ, 4/58). Buradaki Allah'ın hitabı, hüküm verme yetkisinde bulunan herkesin bu görevleri yerine getirirken adaletle hüküm vermesini emretmektedir.

Hâkimlerin görevleri kanunlara uygun olarak suç ve suç içeren hareketleri tespit edip insanlar arasındaki ihtilafları sonuçlandırmak ve adaleti tevzi etmektir. İslâm toplumlarında da, Kur'ân, sünnet ve makâsıd-ı şeriayı iyi bilenler arasından seçilen kişiler yargı görevini yürütürlerdi. İslâm dininin gelişile ilk yargı görevinde bulunan kişi Hz. Peygamber olmuştur (el-Susi, 2009: 22; Zuhaylî, 1995: 166). O vahiy olarak dini hükümleri açıklıyor ve bu konuda ismet (korunmuş) olarak bu görevi yerine getiriyordu. İmamet (yönetim ve yargı) ve beşeriyet konusunda ise vahiyyle gelen hükümleri akli ve pratik tecrübesine dayanarak hayata geçiriyordu. Bu yüzden vahyin kendisini serbest bıraktığı alanda istişare (danışma) yöntemini kullanır (Âl-i İmrân, 3/159) ve o şekilde hüküm verirdi. Mutlak teokrasi nazariyesi hayatı kuşatmıyordu. *“De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. Şu var ki bana, ilahınızın, sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve ahiret için yararlı işler yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”* (el-Kehf, 18/110). *“Allah'ın, kendisine kitabı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği bir insanın, Allah'ı bırakıp bana kullar olun demesi düşünülemez. Fakat (şöyle öğüt verir) öğretmekte olduğunuz kitap uyarılınca rabbaniler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun”.* (Âl-i İmrân 3/79).

“Sizler hasım olarak muhakeme ve hüküm vermem için bana gelirsiniz. Bende bir insanım. Bazınız sözü güzel olarak kullanabilir ve kendini ifade etmede yeteneği olabilir. Ben de bu duyduklarınıza dayanarak aranızda hüküm verebilirim. Şayet olur ki; bir kişi hak etmediği halde kardeşinin hakkını ona vermişsem sakın almasın. Eğer alırsa bir parça ateş almıştır. Kıyamet gününde bu şey ile gelir.” (Buhârî, mezalim, 23, hiyel, 10, şahâdat, 27, ahkâm, 20, 29; Müslim, akdiye, 4-6; Ebû Dâvûd, akdiye, 7, edeb, 87; Tirmizi, ahkâm, 11,18; Nesâî, kudat, 12, 13, 33; İbn Mâce, ahkâm, 5; İbn Mâlik, *el-Muvatta'*, 2014: akdiye, 1; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 1969: 1/307).

Hz. Peygamber her ne kadar beşeriyet itibariyle insanlığın zirvesinde yer alıyorsa da birtakım problemlere yol açmamak için aklın son noktasını kullanarak zamanın tüm uzman görüşlerinden ve karinelere istifade ettikten sonra içtihat ve takdiriyle bazen hüküm vermiş ve böylelikle takip ettiği metotla ilahi naslarla çelişmeyen insanlığın ortaya koyduğu bütün tecrübelerden faydalanmıştır. Taraflar için zahiri hale dayanarak verdiği hükmü, ayrıca kişilerin vicdanlarına bırakarak da kendi beşeri tarafına vurgu yapmıştır.

Bedir savaşında Hz. Peygamber orduyu farklı bir yerde konuşlandırmıştı. Sahabeden Hubâb b. Münzir kendisine niçin böyle bir yerde konakladıklarını sordu. Bunun bir harp tekniğinin gereği mi yoksa ilahi vahyin gereği mi olduğunu öğrenmek istedi. Hz. Peygamber de *“bu benim şahsi görüşümdür”* diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hubâb b. Münzir *“su kuyularını arkalarına alarak ordunun konuşlanmasının daha isabetli olacağını”* ifade etmiş (İbn Sa'd, 2002: 3/567; Hâkim, 1990: 3/427; İbn Hişam, 2017: 2/27) ve Hz. Peygamber de bu tecrübeyi ret etmeyerek kendi kararından vazgeçmiş onun önerisine göre orduyu yerleştirmişti. Medine'ye gelince hurmaları aşılama konusu kendisine sorulmuştu. *“Efendimiz kendi tecrübesine dayanarak ister aşılaysın ister aşılamayın demişti. O sene insanlar hurma ağaçlarını aşılamanmış ve bu yüzden hurma alamamışlardı. Tekrar*

kendisine müracaat ettiklerinde dünya işi konusunu bazen benden daha iyi bilebilirsiniz” (Müslim, fedâil, 139, 141; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 1/162) diyerek bilgiye, tecrübeye, kültüre, uzmanlık alanlarına işaret etmiştir. Ayrıca yerleşik geleneğin aksine Allah’ın yaratma ve kudretine de vurgu yaparak sebepler olmadan yaratıcının neler yapabileceğine dikkatleri çekmişti. Hz. Peygamber’in kalbi ilahi marifet ve şeriat ilmiyle doluydu. Ümmetinin din ve dünya açısından çıkarlarını daima düşünür ve ona göre hüküm vererek insanın öncelendiği adalet merkezli bir medeniyet inşa etmişti. Hz. Peygamber zekâda tüm insanların en önde geleni olduğu halde hüküm verirken yine de bir takım vasıtalara ihtiyaç duymuştur. Bu bakımdan günümüzdeki hâkimler daha fazla ispat araçlarına muhtaçtırlar. Nitekim Hz. Peygamber *“muhakkak ki; Allah mesleğini güzel yapan profesyonel, sanatkâr, mütehassıs ve uzman mümini sever”* buyurmuştur (Buhari, iman, 6). Bu genel açıklamada da görüldüğü gibi Hz. Peygamber yargı ve fetvâ yetkisini üstlenme hususunda cinsiyet vurgusu değil de bu müesseselerin işleyişindeki genel ilkelere vurgu yapmıştır.

2. Kazâ (Yargı) ve İftâ (Fetvâ) Arasındaki Fark

İftâ ve kazâ her ne kadar benzer görünseler de birbirinden ayrılmakta olup kavram olarak farklı anlamlar içermektedirler. Kur’ân-ı Kerim bu farka değinerek durumu şöyle açıklamaktadır. *“Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki, onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan ayetler açıklıyor.”* (en-Nisâ, 4/127).

İftâ görevinde bulunan müftî bir hükmü açıklar veya haber verir. Müsteftî açıklanan bu hükmü alıp almamakta serbesttir. Onun için bir zorunluluk yoktur. Bu meselenin diyani boyutunu kapsar. (Fîrûzâbâdî, 1986: 4/375; İbn Fâris, 1969: 4/474; Kurtubî, 2006: 5/402; Yayıllı, 2003: 30). Kazâ (yargı) da ise hâkim verdiği hükümle şahısları bağlar ve devletin otoritesine dayanarak verdiği hükümle şahısları sorumlu tutar. Cebri (zorlayıcı) tarafı vardır (İbn Kayyim, 2008: 1/36; Şîrbînî, 2006: 4/372; Karâfî, 1995: 29-30). Yargının verdiği hüküm o olay içindeki kişiler hakkında geçerli olup bir diğerinin hakkında verilecek hüküm için bağlayıcı olmaz. Fetvâ ise her ne kadar şahsi olsa da benzer olay ve durumlarda diğer kişiler için de geçerlidir.

Fetvânın hükmü kazânın hükmünden daha geneldir. Fetvâ veren şöyle şöyle diyerek varsayımda bulunabilir. Fakat yargı, hükmünü maddî gerçeğe göre vererek araştırmalar yapıp belli konularda belli hükümler tayin eder (İbn Kayyim, 2008: 1/38).

Hâkimin verdiği karar sadece davanın taraflarını bağlar. Fetvâda durum böyle değildir. Mesela Hint kocası Ebu Süfya’nın cimriliğinden dolayı Hz. Peygamber’e şikâyette bulununca *“kocanın malından sana ve çocuklarına yetecek kadar para veya mal izinsiz alabilirsin”* (Nesai, kadâ, 34). diyerek fetvâda bulunmuştur. Yargı ise koca nafakayı karşılamadığında tarafları muhakeme edip yargılama işlemini bitirmeden kocasının bir kısım malını karısına veremez. Ancak mahkemenin verdiği hükümle kadın nafakaya ulaşabilir (Nisâ 4/34; Bakara 2/233; Talak, 65/6; Buhârî, kitabı’l- büyu’, 95; Müslim, akziye, 7-9). Kadı için fetvâ vermek caizdir. Fakat müftî, kadâ yani yargı görevinde bulunamaz. Nitekim Hz. Peygamber döneminde müslüman olup fakat onu görmeyen sonraki dönemlerde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında Yemen ve Kûfe’de yargı görevinde bulunan Kadı Şüreyh *“ben size yargıda bulundum, size fetvâ vermedim”* diyerek kadının fetvâ verebileceğini de ifade etmiştir (İbn Hacer, 1993: 4/326, 564) Kadının verdiği hüküm kendisini bağlar ve mahkemenin hükmüne uymak bir zorunluluktur. Fakat müftünün verdiği fetvâ kendisini bağlama gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır (İbn Kayyim, 2008: 1/36).

Fetvâ yargıdan daha genel konuları kapsamaktadır. Muhteva olarak bütün hukuk konularını içerir. İbadet, muamelat, cinayat, Ahvalü’ş- şahsiye ve diğer konuları içinde barındırır. Yargı ise muamelat, cinayat (suç ve ceza) Ahvali’ş- şahsiye gibi evlenme boşanma gibi konularla ilgilenir. Kişilerin ibadet ve ahlaki durumlarıyla çok fazla ilgilenmez (Karafi, 2008: 138).

Müftî birinci derecede yakınları hakkında fetvâda bulunabilir. Fakat hâkim ise yargı görevinde bulunduğu sürece akrabalık ilişkisinden dolayı birinci derecede olan babası, çocukları, eşi hakkındaki davalarda bulunamaz. (İbn Kayyim, 2008: 4/210). Kadının görevi yer ve zaman bakımından sınırlandırılabilir. İfta da ise böyle bir sınırlama söz konusu değildir.

3. İslam Hukuku Açısından Kadının Hâkimliği

İslâm tarihinde kadının resmi olarak kadı (Hâkim-Yargıç) veya müftü olarak fetvâ makamında bulunup bulunmayacağına dair dönem dönem sert tartışmalar yaşanmıştır. Kadının hâkim ve müftü olabileceğini beyan edenlerin yanında karşı çıkanlar da olmuştur ((İbn Kudâme, 1986: XI/350; İbn Rüşd, 1991: II/531 Nevevî, 1996: XX/127). Nitekim tarih boyunca resmi olarak hâkimlik makamında bulunanlar erkekler arasından tayin olmuştur. Pratik hayatta yaşanan bu geleneksel teamül, kadının müftü ve hâkim olma olgusunu olumlu olarak desteklememiştir. Kadının önünde pratik hayatta yaşanan bu olgusal gerçek, cinsiyetten ziyade bir toplumsal algıya dönüşmüştür. Bu yüzden kadının bu makamlarda bulunmayışının önündeki engel cinsiyet ve ilmi kapasitesinden çok toplumda yaygın olan gelenek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim atama usulü şeklinde tezahür eden hâkimlik makamına nispeten fetvâ makamı daha sivil bir olan olarak tezahür etmiş ve asr-ı saadette kadın sahabîlerin bu alanda faaliyet gösterdiği görülmektedir (Zerkeşi, 1416/1996: 239-242; Ayar, 201: 25).

İbn Kayyim fetva vermeyi bir sanata benzeterek o faaliyeti Allah adına imza atmak olarak değerlendirmiştir. “*el- Tevki’ anillah*” olarak ıstılâhî bir tespit de bulunmuştur. Bu konuda yazdığı esere de “*İlâmu’l-Muvakkîn an Rabbi’l-Âlemin*” adını vermiştir (İbn Kayyim 1973: 2/106). Bu görevleri imandan sonra efdal-i ibâdet açısından üst konuma koymuş ve onları üstlenecek şahısların yetkinliklerine vurgu yaparak erkek ve kadın ayırımına gitmemiştir. Aynı şekilde İmam-ı Nevevî fetvâ, müftî ve müsteftî adlı bir kitap kaleme almıştır. Bu eserinde fetvâ verecek müftünün bir takım özelliklere sahip olmasını şart koşmuştur. Müftünün mükellef yani rüşd sahibi, Müslüman, güvenilir, günahları işlemekten uzak, kişilik zafiyeti olmayan, ahlaki erdemlere bağlı, sağlıklı bir zihne sahip, parlak fikirli, doğru davranışlar sergileyen, kaynaklardan hüküm çıkaracak bir donanıma sahip olması gerektiğini beyan etmiştir. O bu özellikleri sayarken kişilerin cinsiyet özelliklerine değinmemiştir. Ona göre bu görevi üstlenen kadın ve erkek olması fark etmez. Asıl olan bu vasıflara sahip olmaktır (Nevevî, 1994: 157-190). Genel çerçeve bu olmakla birlikte kadının bu görevleri üstlenip üstlenmeyeceği hususunda temelde üç görüş mevcuttur. Tarihi süreçte bu şekilde tezahür etmiştir. Fakat konu günümüz yargı araçları açısından farklılık arz etmektedir. Nitekim Allah yaratılış açısından cinsiyet özellikleri bakımından şahıslara bir takım sorumluluklar yüklemekle birlikte toplumsal görevleri üstlenme de bu farklılıklar onların önünde herhangi bir engel teşkil etmediği kanaatindeyiz. Asıl olan hukuki ve cezai sorumluluk içerisinde bu görevlerin icra ederken gerekli olan tarafsızlık, dürüstlük, mesleğe uygunluk, eşitlik, ehliyet ve liyakat şartlarını yerine getirerek maddi gerçeğe uygun adil karar verebilmektir (Bilmen,1970: VIII/239, Atar, 2013: 92, 360; İnceoğlu, 2008: 22-27; Fendoğlu, 1996: 256; Aslan, 2014: 146). Bu değerlendirme ile birlikte

mezheplerin hâkimlik yapabilme dayanakları ise Kur'ân, sünnet, icma ve akıl bağlamında şu şekilde serd edilmiştir.

Birinci Görüş: Kadının duygusallığı bağlamında genelde konuya yaklaşan fıkıh ekollerinden olan Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî âlimlerinin görüşüdür. Bu mezhep âlimlerine göre kadın hâkimlik makamında bulunamaz. Özellikle de ceza davalarında kadın hâkimlik yapamayacağını ileri sürerler (İbn Rüşd, 1991: II/531; Enver: 1420: 250-217). Kadının hüküm esnasında hasımların gözyaşından etkilenmesi, hamilelik döneminde ve diğer özel durumlarındaki psikolojik yapısından dolayı bu görevi yapamayacağını beyan etmişlerdir. Onlara göre erkek olma hâkim olmanın hem cevaz hem de sıhhat şartıdır. Kadının hayat tecrübesi bu göreve yeterli değildir (Enver 1420: 250-217). Dolayısıyla onun fitratı toplum hayatı açısından insanların arasına kolayca karışmaya da müsait değildir. Kur'ân'da “*kavvâm*” (Nisâ 4/34) kelimesi ve şahitlik için nisapta “*erkek*” (el-Bakara 2/282) olma şartı yine hadislerde “*kadınlara işleri tevdi etmeyin*” “*Allah onları geride bıraktığı gibi sizde onları geri bırakın*” hadisi (Buhârî, meğâzî, 82, fiten, 18; Tirmizî, fiten, 75; Ahmed b. Hanbel 5/38, 47, 51) gibi onların aleyhlerine olan bir takım ifadeleri zikrederek kadın hâkim olmaz demişlerdir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler bu görüştedirler (Bâci 1332: 5/183; İbn Rüşd, 1991:: 2/826; Mâverdî, 61, 110; İbn Kudâme, 1997: 14/12-13; Osman, 1994: 123; Atar, 2013: 85; Bakara, 2/286). Malikîlerin genel kanaati yukarıdaki gibi olmakla birlikte kadının hâkimliği hususunda farklı bir görüşleri daha mevcuttur. O da şöyledir: Kadının şahitliğinin kabul edildiği konularda onun hâkimliğinin de kabul edilebilme hususudur (Ruaynî el-Hattabî, 1992: VI/87).

Cumhûr-u fukahâ ayrıca yargı görevini devlet yönetimindeki “*velâyeti kübrâ*” denilen devlet başkanlığı makamına benzetmişlerdir. Bu görüşlerini de Hz. Peygamber'in şu hadisine dayandırmışlardır. “*Fârisilerin devlet başkanlığı görevini Kisrâ'nın kızının üstlendiği haberi Hz. Peygamber'e ulaştığında O da şöyle buyurmuştur: İşlerini bir kadına bırakan kavim iflah olmaz*” (Buhârî, kitâbü'l-meğâzî, 6; Tirmîzi, ebvâbü fiten, 4; Nesâî, kitâbü adâbi'l-kudat, 8; Ahmed bin Hanbel, XXIV/43). Dolayısıyla kadının hâkimlik görevinde bulunmasını caiz görmemişlerdir. Bu görevi üstlenen kadınların da günah işleyeceklerini ve onların verdiği bütün hükümlerin geçersiz olduğunu ifade etmişlerdir (Şevkânî, IV/273) “*Erkekler kadınlara yöneticidir*” (en-Nisâ 4/34) ve “*erkekler kadınlara göre dereceler bakımından daha üstündür*” (el-Bakara, 2/228) şeklindeki ayetleri de görüşlerine dayanak göstererek kadının erkeğe velâyet edemeyeceğini ve muhakemede ondan konum olarak üstün olmadığı için de (İbn Rüşd, 1991: II/531; Nevevî, 1996: XX/127; İbn Kudâme, 1986: XI/350) erkek hakkında hüküm veremeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Hz. Peygamber'den sonra da bu makamı onun halifeleri üstlenmiş ve onların da cinsiyet bakımından erkek oldukları dile getirilmişler (el-Câbirî, 2001: 171).

İkinci Görüş: Hasan Basri, İbn Cerir et- Taberî ve İbn Hazm gibi âlimlerin görüşüdür. Onlar mutlak olarak kadının hâkimlikte bulunacağı ve onun bu görevi yüklenmekte herhangi bir engelinin olmadığını ifade etmişlerdir (İbn Hazm, 1064: VIII/526; Maverdî, 1968: 110). Cumhuriyetin ileri sürdükleri delillerin yoruma açık olduğu dolayısıyla kadının lehine olarak Kur'ân'da “*emaneti ehline verin*” ayeti (Nisâ, 4/58) sünnette de “*kadın evinin işlerini yöneten ve malından soruludur*” hadisi (Buhari, cum'a, 11, nikâh, 81, 90) gibi nasların da bulunduğunu, yine kadınların aleyhine olan nasların da yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır (İbn Rüşd, 2007: 826; Mâverdî, 1971: 110; İbn Kudâme, 1994: 14/12-13; Karadâvî, 237; Atar, 2001: 24/67; Topaloğlu, 2013: 320-321; Harman, 2001: XXIV/86-94). Naslarda geçen velayetin ev içerisindeki durumla ilgili olduğu

Kur'ân'da “*Sana bu kitabı hak ile indirdik ki; Allah'ın istediği şekilde insanlar arasında adaletle hükmedesin*” (Nisâ 4/105) ifadesi yargı görevinde asl olanın adaletle hüküm vermek olduğunu gösterir. Hz. Peygamber de “*yargıçlar üçe ayrılır buyurmuştur: Hak ile hüküm verenlerin cennetlik, hakkı bilip de adaletle hüküm veremeyenin veya görevin gereği olan yeteri bilgiye sahip olmayanın cehennemlik olduğunu*” (Ebû Dâvud, kitâbu'l-akdiyetî, 3573; Tirmizî, edâbu'l-ahkâm an-Rasulillah, 3; İbn Mâce, kitâbu'l-ahkâm, 4) ve bu beyanlarda da herhangi bir cinsiyet vurgusunun olmadığı gerçeğidir. “*Yaptığınız (işinizi) güzel yapın; Allah (işini) güzel yapanları sever*” (Bakara, 2/195) “*Allahu Teâlâ bir iş yaptığınız zaman onu sağlam ve güzel yapmanızı sever.*” (Beyhakî, Şüabü'l-İman, 4/334) şeklindeki naslarda asl olan cinsiyet değil de yapılan işin güzel ve adil olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu da kadınların yargı görevini üstlenebileceklerini gösterir.

Üçüncü Görüş: Hanefilerin ortaya koymuş olduğu görüştür. Onlar konuyu adeta dengeler niteliktedir. Bu mezhebin bilginlerinin görüşüne göre kadın hukuk davalarında hâkimlik yapabilir fakat hudud (ceza) ve kısas davalarında ise hâkimlik yapamaz (Kâsânî, 1986: 7/3; Zeylâî, 1313: 4/187; Mâverdî, 1968:110; Kudûrî, 2006:12/1622; Bilmen, 1978: 8/219; Atar, 2001: 24/67). İbn Hümâm da kadının hâkimlik görevinde iken Allah'ın dinine uygun davranarak ve adaleti gözeterek verdiği hükümlerin geçerli olduğunu beyan eder (İbn Hümam, 1996: 7/279-280).

Bu bağlamda konuyu değerlendirdiğimizde İslâm'ın gelişiyile kadın hakkında toplumda var olan yanlış bilgiler düzeltilmiştir. İslâm kadının da Allah katında ilahi hitaba erkekle eşit şekilde muhatap olduğunu bildirmiştir. Üstünlüğün cinsiyette değil, üstünlüğün takvada ve salih amelde olduğu önemle vurgulanmıştır (Topaloğlu, 2013: 33-36; Koşum, 2003: 63-75; Karadağ, 2018: 690; Aydın, 2015: 25). Kendisini ilgilendiren bir takım sorumluluklarının yanında haklarının da olduğu ve bu hakları konusunda özgür iradesiyle tasarrufta bulunacağı, İslâm'ın temel iki kaynağı olan kitap ve sünnette beyan edilmiştir. Cahiliye döneminde kadın, tüm insani haklardan yoksun iken İslâm'ın gelişiyile tüm mali haklara sahip olarak mirasta, ticaret hayatında, eğitim ve öğretimde, vatan savunmasında ve yönetim hayatında hak sahibi olmuştur. Toplumdaki karar mekanizmasına da etki ederek vahyin iniş sürecinde birçok fıkhi hükmün oluşmasına kaynaklık etmiş, hatta çabasına bağlı olarak adına sureler inmiştir. İslam hukuku açısından ele alınan tüm başlıklarda da mutlaka kadın ve onun faaliyetine bağlanan bir takım hukuki sonuçlar var olmuştur. İbadet, ticaret ve borçlar hukuku, evlenme, boşanma, iddet, nafaka ve hidâne (çocuğun bakımının üstlenilmesi) konularıyla aile hukuku, şahitlik ve müeyyidelerle ceza hukuku kapsamında mutlaka kadına dair hükümler de ele alınmış, ona ait genel ve özel hükümler tartışılmıştır.

Tarihi süreçte fetvâ makamında bulunup İslâm hukukuna katkı sunan yirmi ikiden fazla kadının isminden söz edilir. Başta Ümmü'l Mü'minin, yeryüzünde en bilgili kadın Hz. Aişe, Hz. Ümmü Seleme, Ümmü Atiyye, Hz. Safiyye, Hz. Hafsa, Ümmü Habibe, Leyla bint Kanif es-Sakife, Esmâ b. Ebubekir, Ümmü Şüreyk, Havle bint Tüveyt el- Esedî, Ümmü Derdaü'l-Kübra, Atike bint Zeyd b. Amr, Sehle b. Sehil, Hz. Cüveyre, Hz. Meymune, Hz. Fatıma, Fatıma b. Kays, Zeyneb b. Ümmü Seleme, Ümmü Eymen, Ümmü Yusuf, Ğamidiyeli olarak anılan kadını bu alanın öncü kadınları arasında zikredebiliriz. Özellikle Hz. Aişe sadece fetvâ vermekle kalmamış birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Hâkim Nisâbü'rî İmam Zerkeşî'den naklettiği bir kanaate göre İslâm Hukukunun dörtte birine Hz. Aişe kaynaklık eder (Zerkeşî, 1416/1996: 82-136-238). O, dört Halife döneminde fetva makamında bulunarak bazen onların çözemediği dini konuları izah etmiş bazen de onların yanlışlıklarını düzeltmiştir. Müstakil olarak bir takım konularda da icthad ettiği tarihi kaynaklarda

mevcuttur Zerkeşî, 1416/1996: 239-242). İbn Said Basri “*Tabakâtü'l- Kübrâ*” adlı kitabında bu konuları ayrıntılarıyla zikreder. İmam Buhârî ve Müslim’in rivayet ettiği iki yüz yetmişden fazla hadisin ravisi Hz. Aişe’dir. Said b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Kasım b. Muhammed b. Ebubekr, Abdullah b. Abdullah b. Hezli gibi fakih ve bilginler Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’den birçok nakiller yapmışlardır.

Sonuç

Hukuk temelde teori ve nazariyeler yerine, pratikte yaşanan olaylarla, delil ve maddi gerçeği esas alır. Bu amaca matuf olarak da bir çaba ve bir faaliyet alanı oluşturur. İslâm hukukunun teşekkülünün ilk dönemlerinde de kitap ve sünnet bir kaynak ve metot ortaya koymuştur. Toplumun fertlerini ilgilendiren hükümler konulurken var olan geleneğe değil de Allah’ın kullarını, yaratış gayesini ve insanın kabiliyetlerini esas alarak hükümler koymuştur. Nitekim vahyin indiği cahiliye toplumunda erkek merkezli bir yaşam tarzı oluşturulmuş, kadın ve çabası sadece kendisine hizmet ettiği sınırlarda bırakılmış veya görmezden gelinmişti. Kadın inen vahiy ile kendi özgül ağırlığını ortaya koymuş ve zaten var olan emeği ve çabası hukukun birinci kaynağı tarafından onaylanmıştır. Böylelikle kendini her alanda önemli görmüş ve kabiliyetini gerçekleştirme önündeki tüm engelleri kaldırmış ve rahat bir yaşama kavuşmuştu. Bu hızlı değişim kendisini her alanda göstermişti. Aynı şekilde kadının hukuki alanda hüküm verebileceği hususunda da İslâm toplumunda bir takım değişimler meydana gelmiştir. Nitekim Hukukun asıl işlevi adaleti gerçekleştirip toplumda huzur ve güveni temin etmektir. Bu bakımdan yargının kararları maddi gerçeğe ulaşım ve vicdanın süzgecinden geçirildiğinde ve sonrasında da hüküm verildiğinde yargı kendisinden beklenen rolü ortaya koymuş olacaktır. Bu hususlar da cinsiyetten ziyade adil olma vasfına bağlıdır. Örneğin Hz Ömer, Şifa isimindeki bir kadını pazarlarda hukuki muameleleri denetlemek için görevlendirmiş ve hüküm vermesi için yetki vermişti. Günümüzde ise bu makamlar tarihi bağlamdaki içtihat yapabilme özelliğinden daha çok var olan hükümlerin ve kanunların icrasına dönüşmüş haldedir. Bu bağlamda iftâ ve kazâ makamı mecâzi olarak değerlendirilmekte olup daha çok dini ve yargı kurulları onlar adına içtihat da bulunmaktadır. Ayrıca yaşanan teknolojik gelişmeler ve bunların hukuki alana sağladığı veriler, mahkemelerdeki güven ortamı, Adli Tıp verileri çerçevesinde düşünüldüğünde de kadınların hâkimlik yapmaları konusunda bir engelin olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim günümüzde özellikle ceza davalarında hâkim hüküm vermeden önce uzmanlık alanlarından istifade etmektedir. Zira verilen hükümler bir üst mahkeme tarafından da ayrıca denetlenmektedir. Tarihi şartlar açısından da olgusal değişim göz ardı edilemez. İslâm hukukunun uygulandığı ülkeler bağlamında da bir takım değişimler yaşanmakta olup yargı görevini üstlenme açısından kadının önündeki mevzuatta var olan engeller kademeli olarak kaldırılmaktadır.

Kaynakça:

- Ahmed bin Hanbel, A. E. A. M. Ş. (1999). *el-Müsned*, Beyrut: Alemü'l-kütüb.
- Âlûsî, E. S. Ş. M. A. M. H. (2005). *Rûhu'l- Me'âni*, Beyrut: Dâru'l- ihyau'l-turasi'l- arabiyye.
- Aslan, N. (2014). *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri Adana: Karahan Kitapevi*.
- Atar, F. (1991). *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Atar, F. (1995). “Fetvâ” *DİA.*, TDV Yay., İstanbul, XII, ss. 486-496.
- Atar, F. (2001) “Kadı”, *DİA.*, TDV Yay., İstanbul, XXIV, ss. 69-73.

Atar, F. (2013). *Fıkıh Usulü*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

Atar, F. (2013). *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, İstanbul: İlahiyat fakültesi vakfı yayınları.

Avcı, M. (2017). “Mecelleye Göre Hâkimlik Etiği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu*, 26-27 Mayıs, İstanbul, 121-187.

Ayar, T. (2014). *Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği*, Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.

Aydın, M. (2015). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri* Konya: Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bâci, E. V. S. H. S. T. (1081). *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvatta'*. Mısır: Matba'atu's-sa'âde.

Berki, A. H. (1962). *İslâm Şeriatinde Kazâ Tarihi ve İftâ Müessesesi*, Ankara: Yargıçoğlu matbaası.

Bilmen, Ö. N. (1970). *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Enes karmaşık yayınları.

Buhârî, E. A. M. İ. İ. C. (1422). *el-C'amiü's-Sahih*, Beyrut: Dâru tagi'n-necât.

Centel, N. (1996). *Ceza Muhakemesi Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı*, İstanbul: Beta yayınları.

Çeliker, H. (2005). *İslâm Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*. İstanbul: Hâcegân Akademi Kitablığı.

Dursun, H. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

el- Cabiri M. Â. (2001). *Arap -İslâm Siyasal Aklı*, (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Kitabevi.

el-Nevevi, E. Z. Y. Ş. M. (1994). *Edebü'l-müfti ve'l- müstefti (Kitabu'l- Mecmu)*, Dimeşk: Daru'l-kalem.

el-Karadâvî, Y. (2013). *İslâm'da Devlet Mefhumu*, İstanbul: Nida yayınları.

el-Susi, M. A. (2009). *Fıkhu'l-Kada ve Daraiku'l-İspat*, Gazze: Mektebetü'l-afak.

el-Şirbini, Ş H. M. A. (1997). *Müğni'l- Muhtac ila Merifeti Meani Elfazi'l- Menahic*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye.

el-Zerkeşi, E. A. B. M. B. A. T. M. M. (1416-1996) *el-İcabetü-li iradi ma istedrekethu Aişetü ala sahabetih*, Bombayi el-Hind: ed'Dâru's-selifiyetü.

Hâfiz Muhammed Enver, (1420). *Velâyetü'l-mer'eti fi'l-fikhi'l-islâmi*, Riyâd: Dârü'l-sünne.

Eraslan, S. (2009). *Meşihat-i İslâmiyye ve Ceride-i İlmiyye*, Ankara: DİB. Yayınları.

Fendoğlu, H. T. (1996). *İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Firuzabadi, (1986). *el-Kamusü'l-Muhit*. Beyrut: Dâru'l- kutubi'l- ilmiiyye.

Hâkim, E. A. M. A. M. (1990). *Müstedrek*, Beyrut: Dâru'l- kutubi'l- ilmiiyye.

Hamidullah M. (1995). "Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat-ı Ebu Musa el-Eşâri'ye Gönderilen Kazai Talimatname" (çev. Fahrettin Atar), *İslam Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beyan yayınları.

Harman, Ö. F. "Kadın" *DİA.*, TDV Yay., İstanbul XXIV ss. 86-94.

İbn-i Abidin, M. E. (1985). *Reddü'l-Muhtar*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye.

İbn-i Fâris, E. H. A. F. Z. M. R. K. H. (1969). *Mu'cemü Mekayisü'l- Lüğa*, Kahire: Dâru'l-kutubu'l-islâmiyye.

İbn-i Ferhûn, E.V. B. İ. A. M. C. M. (1987). *Tabsiratü'l- Hükkam fi Usuli'l- Akdiyyeti ve Menahicu'l-Ahkâm*, Beyrut: Dâru'l-alemi'l-ilmiiye.

İbn-i Hacer, E. F. Ş. A. A. M. A. (1993). *Tehzibü't- Tehzib*, Kahire: Dâru'l- kutubu'l-islamiyye,

İbn-i Hazm, E. M. A. A. S. (1064). *el. Muhallâ*, Betrut: Dâru'l-fikr.

İbn-i Hişam, E. M. C. A. H. E. M. B. M. (2017). *Siretü'l-Nübüvve*, Beyrut: Dâru'l- marife.

İbn-i Hümâm, K. M. A. A. S. İ. (1996). *et- Tahrir fi ilm'l-usül*, Kahire: Dâru'l- kutubu'l-islamiyye,

İbn-i Kayyım, E. A. Ş. M. E. B. E. Z. D. H. (1995). *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, Beyrut: Dâru'l-ibni'l- cevziyye.

İbn-i Kayyım, E. A. Ş. M. E. B. E. Z. D. H. (2008). *İlamü'l- Müvakkiiin an Rabbi'l- Âlemin*, Beyrut: Dâru'l- ibni'l- cevziyye.

İbn-i Kesir, E. F. İ. İ. Ş. Ö. K. D. K. K. B. D. (1990). *el-Bidaye ve'l- Nihaye*, Beyrut: Mektebetu'l- maarif.

İbn-i Kudâme, E. M. M. A. A. M. K. C. M. (1994). *el-Muğnî*, Riyad: Âlemü'l-kütüb.

İbn-i Manzur, E. F. M. (1990). *Lisanü'l- Arab*, Beyrut: Dâru sâdır.

İbn-i Rüşd, E. V. M. A. M. K.(2007). *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Beyrut: Dâru'l-kütubi'l-ilmiiye.

İbn-i Sa'd, E. A. M. S. M. K. H. B. B. (2002). *Tabakat*, Kahire: Mektebetu'l-hancı.

İbn-i Seyyide, E. H. İ. (2000). *el-Muhakkemu ve'l-Muhîdu'l-A'zamü*, Beyrut: Dâru'l-kütubi'l-ilmiiye.

İbn-i Subki, E. N. T. A. A. A. (2003). *Cemu'l- Cevami' fi Usuli'l- Fikh*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l- ilmiiye.

İbn-i Abidin, M. E. Ö. A. H. D. (1966.). *Reddü'l- Muhtar ala'l-Dürri'l-Muhtar*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye.

İbn-i Ebi Dem (1987). *Edebu'l-Kadâ*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye.

İbnü'l-Hümâm, K. M. A. A. (2003). *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Beyrut: Dâru'l-kütubi'l-ilmiiye.

İbnü'l-Kâs, E. A. A. E. A. (1989). *Edebu'l-Kadî*, Mekke: Mektebetu's-sadîk.

İnalçık, H. (2012). “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanun”, *Adalet Kitabı*, 2: 73-104.

İnceoğlu, S. (2008). *Yargı Bağımsızlığı ve Yargıya Güven Endeksinde Yargıcın Davranış İlkeleri*, İstanbul: Beta Yayınları.

Karadağ, B. (2018). “İslâm Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10: 690-707.

Karafî, E. A. Ş. A. İ. A. M. (1995). *Temyizü'l- Fetava ani'l- Ahkâm ve Tasarufati'l-Kadi ve'l- İmam*. Beyrut: Dâru'l- beşairu'l-islâmiyye.

Karahisârî, A. M. Ş. (1981). *Ahteri Kebir*, Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsü'l-Arabiyye.

Karaman, H. “Adalet”, *DİA.*, TDV Yay. İstanbul I, 343-344.

Kâsânî, A. E. B. M. A. (2015). *Bedayi'l- Sanai*, Kahire: Dâru'l-hadis.

Kılınç, A. (2017). “Osmanlı Devletinde Hâkimin Uyması Gereken Etik İlkeleri: Hâkimin Adabı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu*, 26-27 Mayıs, İstanbul, 121-187.

Koşum, A. (2003). “İslam Hukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”, *Süleyman Demirel Ünivesitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1: 63-75.

Koşum, A. (2004). *İslâm Hukuk Doktrininde Yargı Hataları*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Kudûrî, E. H. A. E. B. M. A. (2006). *Mevsû'atü'l-Kavâidi'l-Fıkhiyyeti'l-Mukârene*, Kahire: Dâru selâm.

Kurtubi, E. A. M. A. E. B. F. (2006). *el- Câmiu'l- Ahkâmu'l- Kur'ân*, Beyrut: Müessetü'l-risale.

Malik ibn Enes, E. A. M. E. M. A. (2014). *Muvatta*, Beyrut: Dâru'l- ğarbi'l- islâmi.

Maverdî, E. H. A. M. H (1968). *Ahkamü's-Sultâniyye*, Kahire: Dâru'l-hadis.

Maverdî, E. H. A. M. H (1971). *Edebu'l-Kâdî*, Bağdad: Beyrut: Dâru ihyai't-türâsi'l-islâmî.

Mecelletü'l- Ahkamü'l-Adliyye, (1303). Beyrut: Madbau'l- edebiyye.

Mevsilî, A. M. M. M. (1937). *el-İhtiyâr li Ta'lili'l-Muhtâr*, Kahire: Matbaatü'l-halebî.

Nesefî, E. B. H. A. A. M. (2016). *Medarikü'l- Tenzil ve Hakaikü'l- Tevi'l*, Beyrut: Dâru'l-marife.

Ortaylı, İ. (2017). *Kadi*, İstanbul: Kronik Kitap.

Osman, M. R. (1994). *en-Nizâmu'l-Kadâi fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru'l-beyân.

Ruaynî, E. A. Ş. M. M. A. H. (1992). *Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasrı Halîl*, Dârü'l-Fikr

Seyyid Sâbık, *el-Fıkhi'l-sünne*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye.

Şatibi, E. İ. İ. M. M. L. (2008) *el- Muvafakat*, Beyrut: Daru'l-İbni afan.

Şen, M. (2017). “İslam Hukuk Geleneği Perspektifinde Yargı Etik İlkeleri” *Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu*. 26-27 Mayıs İstanbul, 505-534.

Şirbini, Ş. M. A. H. (2006). *Müğni'l-muhtaç*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye.

Taberi, E. C. M. C. (2008). *Camiu'l- Beyan fi tefsiri'l- Kur'an*. Beyrut: Daru'l- hicr.

Topaloğlu, B. (2013). *İslam'da Kadın*, İstanbul: Ensar yayınları.

Uslu, R. (2018). "İslam Yargı Hukukunda Hâkimlik Müessesesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* VII/63-77.

Yaylalı, D. (2003). "İslâm Hukukunda Kazâî-Diyânî Hüküm Ayırımı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5/15: 29-36.

Yıldırım, Ş. (2012). "İslâm Hukukunda Yargıç Etiği" e- *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, -www.e.sarkiyat.com- ISSN: Kasım 8: 1308-9633.

Yılmaz, E. (2001). *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Seçkin yayınları.

Zamahşeri, E. K. C. M. Ö. (1998). *Esâsu'l-Belâğa*, Beyrut: Dâru'l-ilmîyye.

Zeylâi, F. O. A. M. (1313). *Tebynü'l-Hakâik*, Kahire: Matbaatü'l-kübrâ'l-emîriyye.

Zihni Efendi, H. M. (1982). *Meşâhîrü'n- Nisâ*, İstanbul: Şamil Yayınevi

Zuhayli, M. (1995). *Tarihu'l-Kadâ fi'l-İslâm*, Dımeşk: Dâru'l- fikri'l-muasara,

Zühaylî, V. M. (1994). *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dımeşk: Dâru'l-fikr.